

Nemožnost plnění, zmaření účelu smlouvy, trvalá změna okolností

Seminární práce

Vypracoval: Miloš Nagy
Předmět: Obchodní právo

Ročník: Čtvrtý
Datum: 4. 4. 2011

Obsah

1	Úvod.....	3
2	Úprava podle platných českých soukromoprávních kodexů.....	4
2.1	Následná nemožnost plnění	4
2.2	Zmaření účelu smlouvy	10
3	Úprava podle Návrhu společného referenčního rámce	11
3.1	Překážka zprošťující důsledků neplnění	11
3.2	Změna okolností	12
3.3	Zmaření účelu smlouvy	13
4	Úprava podle návrhu nového občanského zákoníku.....	14
4.1	Následná nemožnost plnění	14
4.2	Změna okolností	15
5	Závěr	15
6	Seznam použité literatury a webové odkazy	17

1 Úvod

Následující seminární práce je zaměřena jednak na úpravu právního institutu nemožnosti plnění, a to nemožnosti plnění následné, a dále se zabývá úpravou institutů úzce souvisejících, jimiž jsou změna okolností a zmaření účelu smlouvy. Pozornost je věnována jak legislativně technické konstrukci daných institutů, tak jejich fungování v praxi, vzájemná provázanost, způsob jejich výkladu a případné problémy spojené s jejich aplikací. Bylo by přinejmenším úzkoprsé, omezit pohled zkoumání pouze na současnou platnou českou úpravu zakotvenou v občanském a obchodním zákoníku. Zaměříme se proto na srovnání s Evropským návrhem společného referenčního rámce (dále jen DCFR¹), který vypracovala skupina mnoha předních akademických odborníků z různých zemí EU, a jež nabízí moderní dynamickou úpravu akcentující potřeby rychle se rozvíjejícího trhu celé Evropské Unie, a dále budeme současný legislativní stav srovnávat s návrhem nového občanského zákoníku, který, jak už mohu prozradit, koncepci mění a pojímá některá řešení jinak než úprava stávající. Zda je tato změna nutná, odkud čerpá inspiraci a jaké bude mít následky, se pokusím přiblížit na následujících stránkách.

Záměrně je struktura seminární práce rozdělena na pohledy jednotlivých výše zmíněných právních pramenů jako celků proto, že v jednotlivých pramenech je používán různý přístup k úpravě a řešení. Popisované instituty jsou totiž tak úzce spojeny, že je neúčelné je od sebe úplně oddělit a popisovat zvlášť a pokud autor právní normy volí legislativní přístup odlišný od autora jiného, nastane případ, že to či ono ustanovení v druhé normě přímý ekvivalent nemá, a tudíž je přehlednější srovnávat pojetí úpravy a její dopad jako celek.

Text je kritickým pohledem na platnou i navrhovanou úpravu českou a evropskou a shrnutí výhod a nevýhod jednotlivých znění. Cílem je především poukázat, jak se v nových návrzích mění oproti stávající úpravě pohled zákonodárce a jeho prioritou se stává nejen důmyslnější a citlivější posouzení možných situací, ale i důrazný akcent na smluvní volnost a na zachování platnosti smlouvy a principu *pacta sunt servanda*.

¹Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nolke, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition, Sellier, Germany, 2009.

2 Úprava podle platných českých soukromoprávních kodexů

Vedle nejběžnějšího způsobu zániku závazku, jímž je splnění, zná náš právní řád několik způsobů dalších. Občanský zákoník je vyjmenovává v části osmé, hlavě první, oddílu šestém, nazvaném „Zánik závazků“ a zákoník obchodní jím věnuje díl osmý a devátý hlavy první, části třetí. Těmito způsoby jsou mezi dohodou, narovnáním, započtením či odstoupením od smlouvy i ukončení závazku z důvodu nemožnosti plnění či zmaření účelu smlouvy v důsledku změny okolností. Právě na posledně jmenované zaměříme bližší pozornost.

2.1 Následná nemožnost plnění

V praxi mohou nastat situace, kdy se někdo zaváže k plnění nemožnému. Tu se jedná o nemožnost plnění počáteční, tedy o právní úkon neplatný a závazek v tomto případě vůbec nevzniká. My se ale budeme zabývat situací, kdy se plnění stalo nemožným až po vzniku platné smlouvy, před samotným plněním, a to z různých důvodů, jak bude popsáno níže. Současná právní úprava následné nemožnosti plnění je zakotvena jednak v občanském zákoníku v § 575 až 577 a jednak v zákoníku obchodním v § 352 až 354, přičemž v zákoníku obchodním je úprava speciální a zákoník občanský obsahuje úpravu obecnou. Z uvedeného vyplývá, že v „*při výkladu nemožnosti plnění v obchodních závazkových vztazích nutno přihlížet k obojímu*“.² Velmi podstatný je ale rozdíl charakteru obou úprav, když úprava v občanském zákoníku je kogentní³, avšak ustanovení zákoníku obchodního kogentní nejsou (§ 263 a contrario). Smluvní strany vztahu řídicího se obchodním zákoníkem tak mohou tato ustanovení smluvně modifikovat. To může mít velmi silný dopad na práva a povinnosti stran a ta nepozorná z nich může být následnou situací velmi překvapena. Velká pozornost kontrahentů věnovaná zejména ustanovením o limitaci výše náhrady škody nebo modifikaci okolností vylučujících odpovědnost je tudíž na místě. Krajiní situace, kdy by strany některá ustanovení úplně vyloučily (např. vyloučení odpovědnosti za škodu nebo naopak smluvní anulování všech okolností vylučujících odpovědnost) by však byla v rozporu s § 386 odst. 2 ObchZ resp. § 574 odst. 2 ObčZ a rovněž by znamenala rozpor s dobrými mravy.

Podle § 575 ObčZ stane-li se plnění nemožným, povinnost dlužníka plnit zanikne. To znamená, že zánik závazku (nikoliv smlouvy) nastává ze zákona. Zánik závazku je však vázán na splnění relativně přísných podmínek kladených právní normou. Tak povinnost plnit nezanikne, pokud lze plnění uskutečnit i za ztížených podmínek, s většími náklady nebo až po

² Bejček, J., Eliáš, K., Raban, P. a kol. Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 5. vydání. Praha : C. H. Beck., 2010, str. 211.

³ Tamtéž.

sjednaném čase. Obchodní zákoník k tomu dodává, že plnění není nemožné, pokud je lze splnit pomocí jiné osoby, „a to vzhledem k tomu, že možnost plnit prostřednictvím nebo pomocí třetí osoby je pro obchodní vztahy typická“.⁴ Případy, kdy se stává plnění nemožným, lze rozdělit podle několika kritérií. Především můžeme vymezit nemožnost plnění úplnou a částečnou. Jiné je dělení na nemožnost faktickou, právní a hospodářskou.

Pro částečnou nemožnost plnění mají oba soukromoprávní kodexy své vlastní řešení, jež jsou si v lecčem podobné, avšak přece rozdílné. Občanský zákoník v § 575 odst. 3 uvádí, že při částečné nemožnosti plnění zaniká závazek co do této části a ohledně části zbývající má věřitel právo odstoupit. Pokud ale plnění ohledně nezaniknuvší částí nemá pro věřitele hospodářský význam, **zaniká** závazek v celém rozsahu, ledaže věřitel na plnění zbytku trvá. Obchodní zákoník naproti tomu říká, že věřitel ohledně části plnění, jenž ztrácí pro věřitele hospodářský význam, odstoupit **může**. Ohledně části plnění, které se nestalo nemožným a které hospodářský význam má, pak vůbec nemluví a můžeme tedy použít subsidiárně zákoník občanský a uzavřít, že odstoupit lze i v tomto případě.

Nemožnost faktická v sobě zahrnuje v prvé řadě případ, kdy plnění je nemožné objektivně, tzn. nelze jej splnit vůbec. Takový případ typicky nastává při zániku předmětu plnění závazkového vztahu. Dále v sobě zahrnuje i případ, kdy plnění je nemožné subjektivně. Doktrína tu někdy mluví o nemožnosti na straně dlužníka, „když subjektivní nemožnost plnění nastává, není-li dlužník pro překážky nastalé na své straně schopen poskytnout věřiteli plnění, ač by jiná osoba byla s to plnit“.⁵ Takové omezení je však nepřesné, protože v praxi se mohou vyskytnout případy, kdy dochází k nemožnosti plnění pro překážky na straně věřitele. Nejvyšší soud v případě uveřejněném pod sp. zn. 23 Cdo 4092/2007 posuzoval případ, kdy bylo zhotoviteli stavby znemožněno dokončit dílo tím, že nechal toto dílo dokončit osobu třetí a Nejvyšší Soud podotkl, že „skutečnost, že žalovaná žalobci sdělila, že jeho přítomnost na předmětné stavbě je nežádoucí a že nechala dílo dokončit třetí osobou, neměla za následek splnění závazku žalobce, nýbrž v důsledku této skutečnosti závazek zanikl pro dodatečnou nemožnost plnění (§ 352 a násl. obch. zák. ve spojení s § 575 obč. zák.). Povinnost žalobce provést dílo řádně tedy zanikla v okamžiku, kdy bylo dílo dokončeno třetí osobou, a to pro nemožnost plnění.“ Obdobně judikoval Nejvyšší soud téměř v totožném případě pod sp. zn. 32 Cdo 3551/2009, kde připomněl, že „nemožnost

⁴ Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. 13. vydání. Praha : C. H. Beck, 2010, s. 1017.

⁵ Bejček, J., Eliáš, K., Raban, P. a kol. Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 5. vydání. Praha : C. H. Beck., 2010, str. 213.

dílo dokončit může být totiž způsobena nejen vnějšími okolnostmi, ale i jednáním druhého účastníka závazkového vztahu, přičemž v této věci tím, že žalovaná k dokončení díla sjednala třetí subjekt, vytvořila podmínky, které fakticky žalobkyni zabránily v pracích na díle pokračovat“. V obou uvedených případech nastala překážka, jež způsobila nemožnost plnění na straně věřitele (objednatele). Pokud ale nastane překážka na straně dlužníka, ve většině případů takový stav zánik závazku pro nemožnost plnění nezpůsobí, jelikož ten bude lze na základě § 352 odst. 1 ObchZ často splnit pomocí jiné osoby. To však neplatí, je-li plnění ze smlouvy či z povahy věci nezastupitelné.

Nemožností právní se dle § 352 odst. 2 ObchZ rozumí taková situace, kdy právní předpisy, které byly vydané po uzavření smlouvy a jejichž platnost není časově ohraničená, dlužníkovi zakazují chování, k němuž je zavázán. Terminologicky můžeme považovat toto ustanovení za nedokonalé, jelikož „*v případě právní nemožnosti totiž jde přesně vzato o nedovolenost*“⁶. Když právní předpis v důsledku své změny zakáže určité chování, je takové eventuální chování v rozporu s právem a je tedy nedovolené, zakázané, nikoliv nemožné. Za právně nemožné bude podle obchodního zákoníku považováno rovněž plnění, pro které nově vydané právní předpisy vyžadují úřední povolení, jež dlužníku nebylo uděleno, ačkoliv o ně řádně usiloval. Obdobné ustanovení je pro závazkové vztahy v mezinárodním obchodu formulováno v § 731 odst. 4 ObchZ, které jasně stanoví práva a povinnosti smluvních stran. Otázkou interpretace právní nemožnosti se zabýval i Nejvyšší soud v případě vedeném pod sp. zn. 29 Odo 70/2001, v němž se jedna strana zavázala prodat straně druhé bilanční zásoby štěrkopísku na daném území. Nicméně pro takovou těžbu ve chvíli uzavření smlouvy ještě nebylo vydáno úřední povolení. Žalovaný o vydání příslušných rozhodnutí řádně žádal, ale povolení mu nebylo uděleno. Soudy nižších stupňů dovodily, že v tomto případě šlo o následnou nemožnost plnění, když podle nich mělo jít o rozhodnutí udělené na základě právního předpisu vydaného po uzavření smlouvy. Nejvyšší soud se s tímto právním posouzením neztotožnil a naopak dospěl k závěru, že „... *je zřejmé, že územní rozhodnutí, jež bylo podmínkou pro realizaci kupní smlouvy, není úředním povolením, které by bylo vydáváno pro uzavření předmětné kupní smlouvy na základě v té době vydaného právního předpisu, ale jde o správní rozhodnutí vydané na základě dříve vydaných předpisů upravujících správu v oblasti územního plánování*“. Aplikaci § 352 odst. 2 ObchZ proto v tomto případě vyloučil.

⁶ Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. 13. vydání. Praha : C. H. Beck, 2010, s. 1017.

Posledním druhem nemožnosti, o které teorie mluví, je nemožnost hospodářská. Zpravidla pro hospodářskou nemožnost dlužníkovu povinnost plnit nezaniká, protože ustanovení § 575 odst. 2. ObčZ jasně stanoví, že plnění není nemožné, lze-li je uskutečnit i za ztížených podmínek, s většími náklady nebo až po sjednaném čase. Pojmově dokonce o nemožnost v pravém slova smyslu vůbec nejde, neboť tato skupina případů zahrnuje situaci, kdy plnění objektivně možné je, leč pro dlužníka hospodářsky velmi tíživé a obtížné (proto jej dřívější literatura označuje jako plnění nedostižné). V určitých případech a při splnění stanovených podmínek ale už nelze po dlužníkovi plnění spravedlivě požadovat. Cítíme, že by bylo proti principům ekvity požadovat po dlužníkovi plnění za pro něj zničujících podmínek, které nezavinil a nemohl je ani předvídat. Jde o případy, kdy nezávisle na vůli dlužníka nastaly takové okolnosti, že plněním by se dlužník naprosto zruinoval a jeho podnik by byl rozvrácen. Právě pro tyto případy současný občanský zákoník výslovné řešení nemá, ačkoliv by bylo potřebné. Proto je tu dán prostor rozhodovací kazuistice, aby je mohla citlivě a s přihlédnutím k ekvitě a zásadám, na nichž stojí obchodní zákoník, spravedlivě posoudit. Judikatorní praxe pak v takových krajních případech liberuje dlužníka a zprošťuje ho povinnosti plnění právě s odůvodněním, že takové plnění by bylo v rozporu s dobrými mravy, s poctivostí v obchodním styku nebo by docházelo k šikanóznímu zneužití práva, „*jehož základním účelem nebude hospodářský prospěch věřitele, ale zničení závázané strany.*“⁷ Nutno připomenout, že případy zániku závazku budou zcela výjimečné, a to s ohledem na profesionalitu dlužníka a na to, že primárně je třeba chránit zájmy věřitelské. Nelze například ani přihlížet k dlužníkově neopatrnosti, nepředvídavosti, k rizikovosti obchodu, jíž si měl být vědom při uzavírání smlouvy, k prostému zvýšení cen a ztrátovosti obchodu nebo změnu okolností při dlužníkově prodlení. Hraniční situací by byl případ, kdy by soudní rozhodnutí mělo mít zničující následky buď pro věřitele, nebo dlužníka a protože „*doktrína i judikatura stabilně sledují myšlenku, že rozpor s dobrými mravy nebo poctivostí obchodu vede k neplatnosti nebo k odeprání právní ochrany, ale že nemůže vést ke konstituci nového oprávnění dotčené strany*“⁸, bude třeba dát přednost právům věřitele. Jak uvidíme, návrh DCFR i návrh nového občanského zákoníku se k této situaci již staví jinak.

Obecně má při jakékoliv následné nemožnosti plnění dlužník notifikační povinnost podle § 577 ObčZ a neoznámí-li dlužník včas věřiteli překážku způsobující nemožnost plnění,

⁷ Bejček, J., Eliáš, K., Raban, P. a kol. Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 5. vydání. Praha : C. H. Beck., 2010, str. 216.

⁸ Eliáš, K. Clausula rebus sic stantibus (Význam změny okolností pro trvání obligace ex contractu), Obchodněprávní revue 6/2009, s. 151.

postihuje její škoda (např. v důsledku uzavření dalších smluv věřitelem v důvěře, že závazek trvá) způsobená tím, že věřitel nebyl včas o nemožnosti vyrozuměn.

Co se týče následků zániku závazku pro nemožnost plnění, najdeme mezi úpravou v občanském a obchodním zákoníku značný rozdíl. Stěží ale najdeme pro tento rozdíl logický důvod. Obchodní zákoník, pokud se pohybujeme v jeho režimu, nám stanoví, že při zániku závazku nastanou obdobně účinky jako při odstoupení od smlouvy (§ 354 s odkazem na § 351). To znamená, že strany jsou si povinny vrátit vzájemné plnění, které si před zánikem závazku poskytli a bylo-li toto plnění peněžité, pak i spolu s úrokem. Je nutné si uvědomit, že pro nemožnost plnění nezaniká smlouva samotná jako je tomu při odstoupení od smlouvy, kdy smlouva zaniká s účinky *ex tunc*, tj. hledí se na ni, jako kdyby tu nikdy nebyla a tudíž jako by z ní nikdy závazkový vztah nevznikl. Zánikem závazku pro nemožnost plnění zaniká jen závazek ze smlouvy vyplývající⁹ a proto, pokud si strany před zánikem závazku něco plnily, plnily tak z platného právního důvodu. I judikatura Nejvyššího soudu dovozuje pro obchodní závazkové vztahy, že „došlo-li k zániku předmětné smlouvy o dílo v důsledku následné nemožnosti plnění, je třeba, co se týče účinků zániku vycházet pouze ze speciálního ustanovení § 354 obch. zák. v návaznosti na § 351 obch. zák, nikoliv ustanovení § 451 a násled. obč. zák.“¹⁰

Pohybujeme-li se v režimu občanského zákoníku, řeší tento bohužel následky zániku závazku a způsob vrácení poskytnutého plnění zcela jinak. Podle § 577 odst. 2 ObčZ se totiž použijí obecná ustanovení o bezdůvodném obohacení. Připustit, že strany před zánikem závazku pro nemožnost plnění plnily bez právního důvodu, je logicky nepřijatelné. Těžko totiž dovést, že plnění na základě smlouvy, jež je po nastalé nemožnosti plnění a zániku závazku stále platnou (!), bylo obohacením bezdůvodným, totiž plněním bez právního důvodu. Nastalou skutečnost nelze podřadit pod žádnou ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení vymezených v § 451 odst. 2 a ani pod skutkové podstaty podle § 454 nebo § 457. Vysvětlení je nasnadě. Bezdůvodným obohacením se obecně rozumí situace, kdy dojde „...na úkor jednoho subjektu k obohacení druhého bez právem uznaného důvodu.“¹¹ Právním titulem plnění je v našem případě ale existující platná smlouva, jak je popsáno výše. Blíže k vyloučení jednotlivých skutkových podstat:

⁹ Viz PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo, Obligační právo – komparativní rozbor*. 4. díl. Praha : ASPI, 2009, str. 355.

¹⁰ NS 32 Odo 264/2005.

¹¹ Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol. *Občanský zákoník I. §1 až 459. Komentář*. 2. vydání. Praha : C. H. Beck, 2009, str. 1328.

- 1) Plnění bez právního důvodu vyloučíme, protože zde jde o situaci, kdy „*právní důvod k plnění od počátku vůbec neexistoval.*“¹²
- 2) Při plnění z neplatného právního úkonu by muselo jít o situaci, kdy by plnění bylo nemožné již od počátku a právní úkon uzavření smlouvy by byl neplatný ex tunc.
- 3) Plněním z právního důvodu, který odpadl je např. „*přijetí zálohy na plnění podle smlouvy, která se neuskutečnila, ...smlouvy dodatečně zrušené odstoupením, splněním rozvazovací podmínky. K získání bezdůvodného obohacení dochází okamžikem, kdy právní důvod plnění zanikl.*“¹³ Tyto důvody tak rovněž způsobují zánik závazku s platností ex tunc.
- 4) Neuplatní se ani důvod bezdůvodného obohacení podle § 457 ObčZ, protože ten dopadá na smlouvy neplatné nebo zrušené.

Nebylo by nic platné, ani kdybychom připustily, že v § 451 odst. 2., § 454 a § 457 ObčZ nejde o taxativní výčet skutkových podstat bezdůvodného obohacení a že se mohou vyskytnout skutkové podstaty další, jelikož by beztak vždy šlo o obohacení bez právem uznaného důvodu. Jediným způsobem, jak aplikovat ustanovení o bezdůvodném obohacení, je připustit extenzivní výklad § 451 odst. 1 ObčZ, tedy myšlenku, že jde o obecnou skutkovou podstatu bezdůvodného obohacení, na základě které může být vymáháno bezdůvodné obohacení jako ze samostatného důvodu a netřeba tedy zvláštních skutkových podstat. Důvodem tohoto doktrinního názoru je, „*že by mohlo dojít k situaci, která by byla oprávněně vnímána jako bezdůvodné obohacení, a přesto by ji nebylo možno podle ustanovení o bezdůvodném obohacení postihnout, neboť by na ni přímo nedopadla žádná ze skutkových podstat upravených v § 451 odst. 2 a v § 454. Z tohoto důvodu se jeví jako správnější názor, který na vztah základní skutkové podstaty a zvláštních skutkových podstat nahlíží jako na poměr speciality a subsidiarity.*“¹⁴ Proti této teorii stojí názor, že ustanovení § 451 odst. 1 není samostatnou skutkovou podstatou, nýbrž že „*jen obecně stanoví povinnost vydat bezdůvodné obohacení, zatímco jednotlivé skutkové podstaty bezdůvodného obohacení jsou uvedeny v § 452 odst. 2. ...Obava, že by mohlo dojít k situaci, na kterou by nedopadla žádná ze skutkových podstat bezdůvodného obohacení upravených v zákoně, není důvodem k nějakému postihu na základě § 451 odst. 1. Jednak taková obava je spíše teoreticky možná*

¹² Tamtéž, str. 1329.

¹³ Tamtéž, str. 1330.

¹⁴ Eliáš, K. a kol. Občanský zákoník. Velký vědecký komentář. 1. svazek § 1-487. Praha : Linde, 2008, str. 1053.

*než reálná a jednak k takovému výkladu není v zákoně podklad*¹⁵ Jenže se taková situace vyskytla a druhá jmenovaná teorie na ní není s to reagovat. Proto musíme buď připustit snad ještě extenzivnější názor teorie první a říci, že bezdůvodné obohacení nedopadá jen na plnění bez právního důvodu, ale i na výše popsaný případ, kdy sice právní důvod existuje, ale zánikem závazku došlo k obohacení, jež je třeba vrátit, anebo musíme připustit, že terminologie zákona trpí nepřesností, jíž vznikla „díra“, a zákonodárce chtěl říci, že při nemožnosti plnění dochází k zániku smlouvy (a nikoliv závazku). Tak či tak můžeme doufat, že tento nedostatek nezpůsobí v praxi již velké problémy a že se zákonodárce pro příště zpřesní.

Opačné úpravy obsahují oba kodexy, i co se týče náhrady škody při zmaření účelu smlouvy. Zatímco zákoník obchodní stanoví dlužníkovi, jehož závazek zanikl, povinnost nahradit škodu (§ 353), ledaže nemožnost plnění byla způsobena okolnostmi vylučujícími odpovědnost, zákoník občanský o náhradě škody mlčí. Mlčí o ní však zcela oprávněně, jelikož občanský zákoník zpravidla vyžaduje pro povinnost náhrady škody zavinění a při nemožnosti plnění zavinění nepřichází v úvahu (pokud nemožnost plnění dlužník nezpůsobil sám).

2.2 Zmaření účelu smlouvy

Základní zásada právní závaznosti smluv (*pacta sunt servanda*) a zásada právní jistoty mohou být za určitých výjimečných okolností dotčeny. Mělo by se tak dít výjimečně a měla by tím být sledována důležitost právního principu konkurujícího, především právní rovnosti a spravedlnosti. Takovou výjimkou je i možnost odstoupení od smlouvy při zmaření jejího základního účelu. Tato možnost dále reflektuje zásadu, že smlouvy platí jen za předpokladu, že se zásadně nezměnily okolnosti, za nichž byla smlouva uzavřena (*clausula rebus sic stantibus*). Výslovně je zásada vyjádřena v § 292 odst. 5 ObchZ o zániku závazku uzavřít budoucí smlouvu, „*jestliže okolnosti, z nichž strany vycházely při vzniku tohoto závazku, se do té míry změnily, že nelze na zavázané straně spravedlivě požadovat, aby smlouvu uzavřela*“. Nicméně zásada se aplikuje i při zmaření účelu smlouvy upraveném v § 356 a § 357 ObchZ, jenž nás budou dále zajímat. Tato ustanovení jsou dispozitivní, a proto mohou strany jejich použití rozšířit, omezit nebo úplně vyloučit. Na rozdíl od nemožnosti plnění je při podstatné změně okolností plnění sice možné, ale není již možno dosáhnout

¹⁵ Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol. Občanský zákoník I. §1 až 459. Komentář. 2. vydání. Praha : C. H. Beck, 2009, str. 1328.

hospodářského účelu, „*který byl jedinou a hlavní pohnutkou k uzavření smlouvy a bez naděje na jeho dosažení by smlouva vůbec uzavřena nebyla.*“¹⁶ Podmínkou možnosti odstoupení je, aby tento základní účel, jehož se odstupující strana dovolává, byl ve smlouvě vyjádřen výslovně. Proto se někdy mluví o kvalifikované úpravě *clausule rebus sic stantibus*¹⁷. Další podmínkou je, že změna okolností musí být podstatná, přičemž za takové okolnosti se ze zákona nepovažuje změna majetkových poměrů některé ze stran či změna hospodářské nebo tržní situace. Ke změně okolností zároveň musí dojít až po uzavření smlouvy. Škodu je pak povinen hradit ten, na jehož straně nastaly okolnosti zmařující účel smlouvy a jenž proto od smlouvy odstoupil.

3 Úprava podle Návrhu společného referenčního rámce

Evropský návrh společného referenčního rámce (DCFR) je jedním z evropských akademických návrhů soukromého práva, mezi které dále patří Zásady evropského smluvního práva UNIDROIT, PECL (Principles of European Contract Law) či Gandolfiho návrh evropského občanského zákoníku. Mezi nimi právě DCFR zaujímá přední místo. Na problematiku následné nemožnosti plnění či zmaření účelu smlouvy nahlíží z úplně jiného hlediska než naše současná úprava a spolu s ostatními evropskými pracemi inspiruje znění návrhu nového tuzemského občanského zákoníku.

3.1 Překážka zprošťující důsledků neplnění

Návrh společného referenčního rámce obecně akcentuje zásadu, že zavázal-li se kdo k plnění, je povinen tento závazek splnit. Podle čl. II. – 7:102 dokonce platí, že zavázal-li se dlužník k plnění nemožnému, nezpůsobuje toto neplatnost závazku! Nemožnost plnění následnou jako takovou pak DCFR nezná vůbec, jelikož se k řešení problému dobírá z jiné strany. Nejdříve v knize III., Kapitole 3 DCFR vyjmenovává obecně následky porušení smlouvy neboli prostředky pro neplnění: Právo žádat splnění povinnosti, právo pozastavit plnění, právo odstoupit, sleva z ceny, náhrada škody. V čl. III. - 3:101 pak tyto následky rozlišuje vzhledem k tomu, zda dlužníkovo neplnění je pro překážku omluveno či nikoliv a v případě, že je omluveno, deklaruje, že se může věřitel domáhat jakéhokoliv prostředku pro

¹⁶ Bejček, J., Eliáš, K., Raban, P. a kol. Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 5. vydání. Praha : C. H. Beck., 2010, str. 219.

¹⁷ Srov. PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo, Obligační právo – komparativní rozbor*. 4. díl. Praha : ASPI, 2009, str. 352.

neplnění kromě specifického plnění a náhrady škody. Pro poznámku uvádím, že strany v tomto případě mohou použití prostředků při neplnění smluvně omezit nebo vyloučit (podle čl. III. - 3:105), ledaže by to odporovalo principu dobré víry. Ptáme-li se, za jakých podmínek je neplnění dlužníka omluveno, nalezneme odpověď v čl. III. - 3:104, kde je stanoveno, že *„dlužníkovu neplnění je omluveno, jestliže k němu došlo pro překážku, již nemohl ovlivnit, a jestliže dlužník nemohl důvodně překážku předpokládat nebo se jí či jejích následků vyvarovat“*. Takovou překážkou může být podle komentáře jakákoliv událost (přírodní událost, chování třetích osob, ...). Podmínky liberace dlužníka jsou ale přísné, takže neplnění v zásadě není omluveno, pokud se lze domnívat, že dlužník mohl s překážkou počítat v době vzniku závazku. Je-li překážka pouze dočasná, trvá omluva pouze po dobu trvání překážky. Nicméně je-li toto dočasné neplnění podstatným porušením smlouvy, má věřitel tomu odpovídající práva (může odstoupit od smlouvy bez poskytnutí dodatečné přiměřené lhůty). Je-li překážka trvalá, závazek zanikne ex lege a všechny reciproční závazky zaniknou rovněž. Pro vrácení vzájemného plnění se uplatní ustanovení Kapitoly 3, Oddílu 5, Pododdílu 4. Dlužník je zároveň povinen informovat věřitele o překážce v přiměřené lhůtě od okamžiku, kdy se o ní sám dověděl, a nezajistí-li to, má věřitel právo na náhradu škody tím způsobené. Ne náhodou nám formulace čl. III. - 3:104 připomíná ustanovení § 374 ObchZ o okolnostech vylučujících odpovědnost. Jedná se totiž skutečně o liberaci odpovědnosti a definice překážek je vymezením liberačního důvodu shodně jako v § 374 ObchZ. DCFR pak nepotřebuje speciální ustanovení o nemožnosti plnění, protože pokud jsou splněny předpoklady liberace, lze nemožnost plnění subsumovat pod čl. III. - 3:101 odst. 2 a věřitel nemá právo požadovat specifické plnění ani náhradu škody. Pokud podmínky liberace splněny nejsou, odpovídá dlužník podle čl. III. - 3:101 odst. 1 a věřitel má právo uchýlit se k prostředkům pro neplnění a žádat náhradu škody. Proto je úprava DCFR jednoduchá, ale zároveň velmi sofistikovaná.

3.2 Změna okolností

Vedle překážky, která způsobuje nemožnost plnění dlužníka, existují i okolnosti způsobující nepřiměřenou obtížnost plnění. Mluvíme tehdy o institutu změny poměrů (clausula rebus sic stantibus, v common law nazývaná *hardship*). Pro uplatnění tohoto institutu musí změna vyvolat nepřiměřenou výhodu, jež *„je takového rozsahu, že může šokovat právní vědomí rozumně uvažující osoby. Při interpretaci pojmu toho, co může být šokující pro právní vědomí rozumně jednající osoby, lze navázat na tradiční doktrínu „laesio enormis“ římského práva, která je dosud pozitivně zakotvena v § 934 rakouského občanského zákoníku, podle kterého pokud plnění jedné ze smluvních stran objektivně nemá hodnotu*

alespoň poloviny hodnoty protiplnění, lze vůči druhé smluvní straně uplatnit neplatnost této smlouvy.“¹⁸ Závazek totiž musí být podle čl. III. – 1:110 odst. 1 splněn, i když se plnění stalo obtížnějším, a to bez ohledu, zda se tak stalo kvůli nárůstu nákladů nebo proto, že hodnota protiplnění se zmenšila. Pokud se, nicméně, z důvodu výjimečné změny okolností plnění závazku stane tak obtížným¹⁹ tak, že by bylo zřejmě nespravedlivé nutit dlužníka k plnění, může soud pozměnit závazek, aby byl přiměřený a úměrný novým okolnostem, nebo ukončit závazek k datu a za podmínek, které soud určí (čl. III. – 1:110, odst. 2). Možnost takové modifikace závazku je vázána na splnění přísných podmínek. Tak především se změna okolností musí projevit až po vzniku závazku a dlužník nemohl vzít v potaz takovou změnu okolností a nemohl ani předpokládat riziko takové změny okolností. Nakonec se dlužník musí pokusit v dobré víře dosáhnout vyjednáváním s druhou stranou důvodného a přiměřeného přizpůsobení závazku. Až když jsou všechny tyto podmínky kumulativně splněny a k dohodě s protistranou nedojde, může se dlužník obrátit na soud. Vidíme, že ustanovení čl. III. 1:110 vlastně řeší situaci, kterou naše doktrína nazývá hospodářská nemožnost plnění. A tady se plně projevuje rozdíl mezi naší stávající úpravou a úpravou DCFR. Zatímco naše nepružně umožňuje soudu jen liberaci dlužníka nebo ponechání platnosti jeho závazku, což, jak popsáno výše, může mít likvidační účinky pro některou ze stran, umožňuje úprava evropská za určitých okolností modifikaci práv a povinností soudem tak, aby bylo nastoleno spravedlivé řešení a rovnováha. Může nám být jen k radosti, že tato úprava je převzata do návrhu nového občanského zákoníku.

3.3 Zmaření účelu smlouvy

Návrh společného referenčního rámce institut zmaření účelu smlouvy, jak je zmíněno výše, vůbec nezná ani se jej nesnaží jinak definovat. Někteří autoři tvrdí, že ustanovení, které se blíží našemu zmaření účelu smlouvy je čl. III. – 3:104 DCFR²⁰. Jsem toho názoru, že toto ustanovení na zmaření účelu smlouvy nedopadá, a to již proto, že zmíněný článek DCFR hovoří o překážce, která **brání** dlužníkovi v plnění.²¹ Při zmaření účelu smlouvy však dlužníkovi nic v plnění nebrání, jeho plnění není fakticky ani hospodářsky nemožné, jen je pro dotčenou stranu naprosto neúčelné. Pokud si tedy strany nedohodnou možnost odstoupení

¹⁸ Salač, J.: Nad platností smluv v mezinárodním srovnání, Právní rozhledy 1/2003, s. 1.

¹⁹ podle komentáře k čl. III. – 1:110 DCFR „...performance may still be possible, although ruinous, for the debtor“

²⁰ PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo, Obligační právo – komparativní rozbor*. 4. díl. Praha : ASPI, 2009, str. 353.

²¹ Viz čl. III. – 3:104 DCFR, Comments, A. General: „This Article governs the consequences when an event which is not the fault or responsibility of the debtor prevents the debtor from performing the obligation.“

od smlouvy při zmaření jejího účelu předběžně (čl. II. – 1:102), anebo neukončí smluvní vztah dohodou následně (čl. III. – 1:108), zůstává závazek platným. Tím je silně akcentována povinnost dlužníka plnit a zdůrazněn požadavek zaměřit opatrnost na to, k čemu se smluvní strana zavazuje a jak je tato povinnost riziková.

4 Úprava podle návrhu nového občanského zákoníku

Není tajemstvím, že při tvorbě návrhu nového občanského zákoníku se jeho autoři inspirovali evropskými návrhy, především Gandolfiho návrhem evropského občanského zákoníku a Zásadami UNIDROIT. Mnoho inspirací je v akademické veřejnosti vítaných, ale jedním dechem je kritizována nedůslednost jejich převzetí. Návrh občanského zákoníku výslovně upravuje následnou nemožnost plnění v Části 4., Hlavě I., Dílu 6, Oddílu 2 nazvaném „*Jiné způsoby zániku závazku*“ a změnu okolností v Dílu 2, Oddílu 5 nazvaném „*Účinky smlouvy*“. V osnově však nenajdeme, stejně jako v DCFR, ustanovení o zmaření účelu smlouvy. Na něj nedopadne ani ustanovení o změně okolností, jelikož to se podle § 1697 uplatní pouze v případě, „*dojde-li ke změně okolností tak podstatné, že změna založí v právech a povinnostech stran zvláště hrubý nepoměr znevýhodněním jedné z nich buď neúměrným zvýšením nákladů plnění, anebo neúměrným snížením hodnoty předmětu plnění.*“ Otázka zmaření účelu smlouvy zůstává tedy v návrhu neřešena.

4.1 Následná nemožnost plnění

Koncepce následné nemožnosti plnění přebírá úpravu občanského a obchodního zákoníku a sjednocuje rozdíly mezi oběma kodexy. Věnují se jí § 1926 až 1928 osnovy. Stanoví podmínky zániku závazku pro nemožnost plnění shodně jako občanský a obchodní zákoník a rovněž, že nemožnost plnění prokazuje dlužník. Jestliže se nemožným stala pouze část plnění, avšak zbývající část ztrácí pro věřitele význam, zanikne plnění celé. Jestliže zbývající část význam neztratila, závazek co do této části nezaniká. Návrh ale nemluví o tom, zda je pak možné ohledně této části odstoupit. Dlužník má při nemožnosti plnění notifikační povinnost vůči věřiteli a nedostojí-li včas této povinnosti, stihne jej povinnost sekundární v podobě náhrady škody tím vzniklé. Velmi důležité je, že vedle této povinnosti náhrady škody osnova nestanoví povinnost uhradit věřiteli škodu vzniklou v důsledku nemožnosti plnění a vzhledem k tomu, že nemožnost plnění nemá povahu protiprávního jednání, nárok na náhradu škody věřiteli bez takového výslovného ustanovení nevznikne. Můžeme jen polemizovat, zda byl tento dopad úmyslem autorů.

4.2 Změna okolností

Zatímco návrh nového občanského zákoníku ponechává institut nemožnosti plnění tak, jak jej známe z tuzemských kodexů, z evropských návrhů přebírá koncept změny okolností. Je potěšující, že reaguje na nedostatečnou úpravu současné legislativy ohledně hospodářské nemožnosti plnění a „v tom směru se inspirované čl. 6.2.1. až 6.2.3. zásad UNIDROIT, jejichž ustanovení se zde navrhuje převzít.“²² Úprava změny okolností je reflektována v ustanoveních § 1696 až 1698. Ačkoliv strany v zásadě mají plnit, co si ujednaly, může nastat změna okolností takového rázu, že způsobí hrubý nepoměr znevýhodněním jedné z nich. V tom případě lze za stanovených podmínek závazky ze smlouvy soudním rozhodnutím změnit nebo ukončit. „Vychází se tedy z pojetí, že *clausula rebus sic stantibus* je mlčky ujednána v každé smlouvě.“²³ Řešení je veskrze shodné s řešením podle DCFR. Dotčená strana má při takové změně okolností právo domáhat se vůči druhé straně obnovení jednání o smlouvě. Výslovně je ale stanoveno, že toto právo dotčená strana nemá, převzala-li na sebe riziko změny okolností. De facto to sice znamená, že se strana předem vzdala nároku, který ji teprve vznikne, avšak to nemusí být vždy nespravedlivé. Někdy je přece protiplnění tak zajímavé, že strana toto riziko vědomě podstoupí. Teprve nedohodnou-li se strany o změně závazků, může narušenou rovnováhu na návrh obnovit soud.

5 Závěr

V popsané problematice můžeme nahlédnout do tradiční české koncepce některých způsobů zániku závazku jiným způsobem než splněním a na opačné straně způsob řešení těchto situací z pohledu evropského DCFR. Důraz na platnost smlouvy a plnění povinností z ní vyplývajících se vine jako červená nit celým návrhem společného referenčního rámce od začátku do konce. DCFR rovněž používá pro řešení naznačených situací jiné instituty než tuzemská právní úprava. Neznamena to však, že by DCFR neuměl reagovat na situace smluvními stranami nepředvídané a stál by na nutnosti plnit slíbené hlava nehlava. Naopak umí s lehkostí reagovat na nečekané změny, s elegancí je řešit a odrážet v sobě spravedlivé a vyvážené uspořádání vztahů, aniž by musel kostrbatě tlumočit požadavky na chování svých adresátů. Tuzemská úprava v jistých ohledech zaostává, když někdy ne zcela adekvátně reaguje na nastalé situace, někdy se uchyluje k nepřesným formulacím, jindy vnáší zmatek do

²² Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku, verze 2010, http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova%20zprava%20OZ_ver_2010.pdf

²³ Tamtéž.

práv a povinností stran. Je pozitivní, že návrh nového občanského zákoníku sjednocuje některé neopodstatněné rozdíly v úpravách občanského a obchodního zákoníku, přebírá určité instituty z evropských návrhů a snaží se zdůraznit platnost smlouvy, aniž by to bylo na úkor rovnováhy práv a povinností stran. Myslím si ale, že by návrhu slušelo více systematické a formální přesnosti i jakési „dotaženosti.“ Pravdou zůstává, že je těžkým úkolem tyto vnější inspirace sjednotit s vlastními požadavky, tuzemskými specifiky, rozdílnými zájmy a názory, celý kodex vyvážit a propojit tak, aby byl vnitřně koherentní.

Sjednocení české úpravy a evropských návrhů se s největší pravděpodobností v brzké době nedočkáme, takže můžeme doufat, že se těmto návrh nového občanského zákoníku co nejvíce přiblíží a do tuzemské právní úpravy vnese kvalitní a spravedlivá řešení pokud možno prostá omylů.

6 Seznam použité literatury a webové odkazy

- 1) Bejček, J., Eliáš, K., Raban, P. a kol. Kurs obchodního práva. Obchodní závazky. 5. vydání. Praha : C. H. Beck., 2010, 594 s.
- 2) PELIKÁNOVÁ, I., *Obchodní právo, Obligační právo – komparativní rozbor*. 4. díl. Praha : ASPI, 2009, s. 396.
- 3) Plíva, S. *Obchodní závazkové vztahy*, 2. vydání. Praha : ASPI a. s., 2009, s. 340
- 4) Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nolke, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition, Sellier, Germany, 2009.
- 5) Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M. a kol. Obchodní zákoník. Komentář. 13. vydání. Praha : C. H. Beck, 2010, 1397 s.
- 6) Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol. Občanský zákoník I. §1 až 459. Komentář. 2. vydání. Praha : C. H. Beck, 2009, 1394 s.
- 7) Eliáš, K. a kol. Občanský zákoník. Velký vědecký komentář. 1. svazek § 1-487. Praha : Linde, 2008.
- 8) Eliáš, K. Clausula rebus sic stantibus (Význam změny okolností pro trvání obligace ex contractu), Obchodněprávní revue 6/2009, s. 151.
- 9) Salač, J.: Nad platností smluv v mezinárodním srovnání, Právní rozhledy 1/2003, s. 1
- 10) Bejček, J. Existují tzv. komplexní právní úpravy v obchodním a v občanském zákoníku?, Právní rozhledy 11/2000, s. 492
- 11) Bejček, J. Nad interpretačními úskalími odpovědnosti za škodu v obchodních vztazích, Právní rozhledy 9/2000, s. 371
- 12) Vích, J. K problematice odstoupení od smlouvy, jejímž předmětem jsou dodávky investičních celků, Právní praxe v podnikání, rok 1998, číslo 7, str 13.
- 13) Eliáš, K. Následná nemožnost plnění se zřetelem k obchodním závazkům, Právní praxe v podnikání, rok 1995, číslo 7, str 24.
- 14) http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Navrh%20obcanskeho%20zakoniku_ver_2010.pdf
- 15) http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/Duvodova%20zprava%20OZ_ver_2010.pdf